

itüdergisi/b**sosyal bilimler**

Cilt:2, Sayı:1, 96-102

Aralık 2005

Türkiye’de müzeciliğin gelişimi

Hale ÖZKASIM*, **Semra ÖGEL***İTÜ Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Taşkışla, 34437, Taksim, İstanbul*

Özet

Batı’da, koleksiyonların, 18. yüzyılda topluma açılması; bir sistem çerçevesinde kurumsallaşmayı da gerektirmiş, bugün ziyaretçi ve iletişim temelli bir yaklaşımla toplumla bütünleşmeyi hedefleyen müzeler, 19 ve 20. yüzyıl boyunca hızla değişen bir gelişim süreci içerisinde olmuşlardır. Ülkemizde ise müzeler; öncelikle zengin tarihî ve kültürel mirasımızı korumayı hedefleyen, 19. yüzyılın Batılılaşma çabalarının göstergesi olan “çağdaş bir kurum” olarak ortaya çıkmışlardır. Müzenin kurumsallaşma sürecine ilişkin bu tespit, aynı zamanda Türkiye’de müzecilik uygulamalarının biçimlenmesini de etkileyen iki önemli kavramı, “koruma” ve “Batılılaşmanın göstergesi çağdaş bir kurum olma” kavramlarını da vurgulamaktadır. Sunulan bu çalışmanın amacı; Türkiye’de müzeciliğin gelişimini aktarırken, Batılılaşma sürecinin müzecilik uygulamaları ve bunları biçimlendirmedeki etkisini de vurgulamaktır.

Anahtar Kelimeler: *Türkiye’de müzecilik, koleksiyonların çeşitlenmesi, müze mimarisi.*

Development of museums in Turkey

Abstract

Since the first ages, the motive of collecting flourishing in religious and other sacred traditions were also the basis for art that has also been the core of collections. Collection was the main reason to establish the museums which led foundation of current museums. Upon opening collections to the public in the eighteenth century, brought about the need for systematic corporate approaches, in addition to the exhibitivite and informative functions, and with the social, economic and political developments encountered in the nineteenth and twentieth centuries, the museums entered a fast-changing development process. Today, within this process, museums aim at social totality with a visitor and communication based approach. In our country, museums’ target is primarily the protection of our rich historical and cultural heritage and the museums emerged as a “contemporary organization” as an indicator of westernization efforts in 19th century. This assumption about organizational process of museums also emphasizes two important factors, which effected the formation of museum applications in Turkey. One of these is: “protection” of historical and cultural heritage and the other concept is: “a contemporary institution as an indicator of westernization”. The objective of this study is to emphasize influences of Westernization process in museum applications and formation while discussing development of museums in Turkey.

Key Words: *Museums in Turkey, ramification of collections, museum architecture.*

*Yazışmaların yapılacağı yazar: Hale ÖZKASIM. Tel: (212) 259 70 70/2317 ozkasim@yildiz.edu.tr.

Bu makale, birinci yazar tarafından İTÜ Mimarlık Fakültesi’nde tamamlanmış olan ‘İstanbul Modern Sanat Müzesi koleksiyon yönetim politikası için bir model önerisi Türk Resminde 1950-1970 dönemi’ adlı doktora tezinden hazırlanmıştır. Makale metni 17.02.2005 tarihinde dergiye ulaşmış, 24.03.2005 tarihinde basım kararı alınmıştır. Makale ile ilgili tartışmalar 30.06.2006 tarihine kadar dergiye gönderilmelidir.

Giriş

Müze ve müzecilikle tarihi ilişkileri yakın bir geçmişe dayanan ülkemizde, müzeler, öncelikle zengin tarihî ve kültürel mirasımızı “korumayı” hedefleyen, 19. yüzyılın Batılılaşma çabalarının göstergesi olan “çağdaş bir kurum” olarak ortaya çıkmıştır.

Müzenin kurumsallaşma sürecine ilişkin bu tespit, aynı zamanda, Türkiye’de müzecilik uygulamalarının biçimlenmesini de doğrudan etkileyen iki önemli kavramı vurgulamaktadır. Bunlardan biri tarihî ve kültürel mirasın “korunması”, diğeri de “Batılılaşmanın göstergesi çağdaş bir kurum” olma kavramıdır. İlki, kurumsallaşma sürecinin dinamiklerinden biri olarak müzeciliğe ivme kazandırırken, diğeri başlangıçta Batı’daki değişimleri görüp tanımaya olanak sağlaması açısından olumlu bir gelişme olarak değerlendirilebilir de, müzecilik için süreç içerisinde ivmeyi düşüren bir etken olmuştur. Bunun nedeni, 19. yüzyıl Avrupa kurumsal formlarının yalnızca Batılılaşmanın bir “göstergesi” olarak algılanıp, kurumların, kültürel ve sosyal yaşamın gerektirdiği ihtiyaçlardan kaynaklandığı gerçeğinin benimsenmemiş olmasıdır.

Batılılaşma sürecinin müzecilik uygulamaları ve bunları biçimlendirmedeki etkisini, YTÜ Sanat ve Tasarım Fakültesi, Sanat Yönetimi Programı öğretim görevlisi Zehra E. Oruçoğlu şöyle özetlemektedir, “Gelişmekte olan ve Avrupa’nın doğusunda yer alan ülkelerin Batı uygarlığına yaklaşma çabaları içinde müze, Batıdan kopyalanmak suretiyle hayata geçirilmeye çalışılmış, diploması ve turizm açısından bir değer olan müze bu toplumlarda halkla bütünleşememiştir. Kurulduğu dönemde çağdaşı olan 19. yüzyıl Batı müzelerinin kopyalanmasıyla başlamış olan müzeciliğimiz bir daha ele alınmamış ve bu eski düzen günümüze dek sürmüştür” (Oruçoğlu, 2002). Oruçoğlu, bunun yüzeysel kopyalama olarak nitelendirdiği, gelişmekte olan ülkelerde görülen ortak bir tavırdan kaynaklandığını ifade ederken, “Batıda var diye onlarda da olması gerektiğini düşündükleri müzeleri birbiri ardına kursalar da, Batı tarafından kabul edileceklerini düşünerek kurdukları bu

müzeler, örnek aldıkları kültürden farklı olarak, toplumu oluşturan bireylerin hiçbirini kendi “müşteri” föyü içinde görmez. Her şeyden evvel bu tavır, yani yüzeysel kopyalama, müzenin içini kavramsal ve işlevsel açıdan tamamen boşaltmak anlamına gelir” (Oruçoğlu, 2002) sözleriyle, çağdaş müzecilikte tartışmasız kabul gören “müzenin toplumsal rolü”nün, Türkiye müzelerinde henüz tam anlamıyla uygulama alanı bulamamış olmasının temel nedenini de vurgulamaktadır.

Bu açıdan ele alındığında, Batı’da 1930-40’lı yıllarda başlayan ve 1960’larda giderek yaygınlaşan çağdaş müzecilik anlayışı doğrultusundaki tartışmalar, ülkemizde de batıdakine paralel bir dönemde başlamış olmasına rağmen, müzeler,

- koleksiyon anlamında çeşitlilik,
- yeni sergileme ve anlatım yöntemleri,
- toplumsal paylaşım

gibi, çağdaş müzecilik anlayışının gereği olan amaçlarını uygulamaya geçirmede batıyla paralellik / eşzamanlılık gösterememişlerdir.

Türk müzeciliğinin koruma temelli gelişim sürecinin bir yansıması olarak değerlendirilebilecek bu durum, Türkiye’de müzecilik alanındaki uygulamaları da biçimlendirdiğinden, söz konusu gelişim süreci özellikle koruma/toplama/yasal yapı (ilk müzecilik hareketleri), koleksiyonların çeşitlenmesi ve müze mekanlarının gelişimi doğrultusunda genel hatlarıyla ele alınmıştır.

Koruma/toplama/yasal yapı (ilk müzecilik hareketleri)

Bazı kaynaklar bir tür korumacılık anlayışı sergilenmesi açısından, daha önceki medeniyetlere ait işlenmiş parçaların bu eserlerin yok olmalarını önleyecek bir tutumla Türk mimari eserlerinde kullanılmasını Türklerde ilk müzecilik hareketleri olarak değerlendirmekte ve müzeciliğimizin tarihini Selçuklu dönemine dek indirmektedirler (Eyice, 1990; Gerçek, 1999; Pasinli, 2002).

Prof. Dr. Semavi Eyice bu durumu “Müzeciliğimizin Başlangıcı ve Türk-İslam Eserleri Müze-

leri” başlıklı makalesinde, Konya’daki sur duvarları ve kapılarında, Konya-İlgın arasındaki Selçuklu Kervansarayı (Kadın Hanı)’nın cephe-lerinde, Antik Roma veya Bizans çağına ait kitabe ve işlenmiş mimari parçaların kullanılma-sıyla örneklerken; Osmanlı döneminde de çeşitli eski eserlerin, nadir ve değerli eşyaların, kıy- metli sanat eserleri, hediye ve ganimetlerin, benzeri bir yaklaşımla saklandıklarını/toplandık- larını ifade etmektedir (Eyice, 1990). Bunun yan- ını sıra padişahların giysi ve kişisel eşyalarının da bir gelenek olarak sarayda toplanıp, bohçalar içinde muhafaza edildiği bilinmektedir (Pasinli, 2002).

Bu örneklerde amaç koleksiyonculuk olmasa da, sonucunda çeşitli ve zengin bir koleksiyon mey- dana gelmiştir. Daha çok atalara saygı, gelenek- lere bağlılık ve estetik değerlere duyarlılıktan kaynaklanan bir korumacılık anlayışıyla oluşan bu koleksiyonlar, özellikle 16. yüzyıldan itiba- ren giderek gelişmiş, dünya çapında ün yapmaya ve değerlendirilmeye başlamıştır (Eyice, 1990; Gerçek, 1999; Pasinli, 2002).

Ancak, modern anlamda Türk müzeciliğinin temeli, Batı’da olduğu gibi bu koleksiyonların değerlendirilmesi ya da daha geniş bir kitleye açılması gereksiniminden çok, 19. yüzyılın ikin- ci yarısında, eski eserlerin imparatorluk sınırları içinde muhafaza edilmesinin gerektiği yönünde belirlemeye başlayan bir koruma anlayışı doğrul- tusunda atılmıştır. Böyle bir anlayışa yönelmede en önemli etken ise, Batı’da “ulus-devletlerin ekonomik ve siyasi güçlerinin temsil aracı” ha- line gelen müzelerin koleksiyonlarının, Doğu’da özellikle Osmanlı topraklarında yapılan kazılar- da ortaya çıkan eserlerle geliştirilmesi olmuştur. Osmanlı kendisinin kaynak olduğu bu koleksi- yonları bünyesinde korumak yoluyla Batılılaş- ma çabalarını güçlendirmek istemiştir.

İstanbul’un fethinden sonra, hem Osmanlı’nın kullandığı hem de savaşlarda ganimet olarak elde edilen yabancı silahlarla, savaş araç- gereçlerinin korunduğu bir silah deposu (cebe- hane) olarak kullanılan Aya İrini Kilisesi, 19. yüzyılın ortalarından itibaren eski eserlerin de burada toplanmaya başlamasıyla modern anlam-

da ilk Türk müzesi olan Arkeoloji Müzeleri’nin çekirdeğini oluşturmuştur. Tophane Müşiri Fet- hi Ahmet Paşa’nın düzenlediği, o dönemde zi- yarete kapalı, ancak özel izinle gezilebilen, depo niteliğindeki bu mekan, ilk kez 1869’da “Müze” olarak nitelendirilmiş¹ ve resmen bir müdürlük haline getirilmiştir (Gerçek, 1999).

Müzeleri ilk kez devlet idaresi içerisinde ele alan bu düzenleme ile Türk müzeciliğinde yön- etim erki de oluşmaya başlamış, müzecilik çalış- maları bu tarihten günümüze dek merkezi otoriteye bağlı olarak / merkezi sistem içerisinde yürütülmüştür. Söz konusu çalışmaların merkezi- yetçi bir sistemle, bakanlık uhdesinde yürütül- mesi, her ne kadar Osmanlı’dan günümüze ka- dar süreklilik göstermişse de, bağlı olunan ba- kanlık açısından bu istikrar gösterilememiş ve müzeler 1971 yılından bu yana hükümetlerin tercihlerine göre, bazen Milli Eğitim, bazen Kültür, bazen de -bakanlıkların birleştirilmesi- Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı ya da Kültür ve Turizm Bakanlığı’na yönetilmişler- dir².

Müzecilikte teşkilatlanma açısından önemli bir adım olan müze müdürlüğünün oluşturulması-

¹ Müze kavramı, resmi olarak ilk kez, sadrazamlık makamından Maarif Nezaretine gönderilen 29 Ocak 1869 tarihli bir talimat yazısında yer almış ve tabir müzehane olarak kullanılmıştır (Gerçek, 1999).

² Başlangıçta Maarif Nezareti (Milli Eğitim Bakanlı- ğı) bünyesindeki Müze-i Hümayun Umum Müdür- lüğü’nce yürütülen müzecilik çalışmaları, Cumhuri- yetin kuruluşundan sonra dahi, uzunca bir süre aynı bakanlık (Milli Eğitim Bakanlığı) çatısı altında, an- cak değişen ve giderek önem kazanan birimlerce yürütülmüş, bu durum, ilk kez 1971 yılında, Kültür Bakanlığı’nın bağımsız bir bakanlık olarak kurulu- şuyla değişmiştir. Bir protokolle Kültür Bakanlığı’na devredilen müzelerin yönetimi 1972 yılında Kültür Bakanlığı’nın lağvedilmesiyle, kısa bir süre Başba- kanlık müsteşarlığınca yürütülmüşse de, aynı yıl Kültür Bakanlığı’nın yeniden kuruluşuyla, müzeler için “merkeziyetçi yönetim erki” günümüze dek de- vam etmiştir (Kantarcioglu, 1990; Özkasım, 1995). Ancak, 2003 yılında yapılan bir düzenleme ile Kül- tür ve Turizm Bakanlıkları yeniden birleştirilerek “Kültür ve Turizm Bakanlığı” adını almıştır (TBMM, 2004).

nın hemen ardından, eski eserlerin korunmasına yönelik önlemler ele alınmış ve bu konudaki ilk yasal düzenleme 13 Şubat 1869 tarihinde yürürlüğe konan Asar-ı Atika Nizamnamesi olmuştur (Mumcu, 1969; Gerçek, 1999). Kazıları Maarif Vekaleti’nin iznine bağlayan ve bulunan antikaların yurt dışına çıkarılmasını yasaklayan hükümleriyle de önem arz eden bu nizamname, 1874 tarihli yeni nizamname ile değiştirilmiş ve ilk nizamnamede yer alan “bulunan eski eserlerin yurt dışına çıkarılmayacağı” hakkındaki hüküm de geçersiz kılınmıştır. 1874 tarihli nizamnamenin, eski eserlerin yağmalanmasına yasal bir statü kazandırdığının kısa sürede anlaşılmasına karşın, yeni Asar-ı Atika Nizamnamesi on yıl sonra, 1884 tarihinde yürürlüğe girmiştir. 1906 yılında bazı küçük düzeltmeler yapılmışsa da, ana yapısı değişmeyen bu nizamname Cumhuriyet Dönemi’nde (6 Temmuz 1965 tarihli ve 1965/41 sayılı Anayasa Mahkemesi’nin kararı ile) kanun hükmünde kabul edilerek, 1973 yılına dek eski eserler konusundaki tek yasa olarak 89 yıl boyunca yürürlükte kalmıştır. 1973 yılında, 1710 sayılı Eski Eserler Kanunu, 1983 yılında ise, bugün halen yürürlükte olan 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu yürürlüğe girmiştir (Gerçek, 1999).

Türk müzeciliğinin başlangıcını oluşturan 19. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleştirilen yönetsel ve yasal düzenlemelerle eski eserlerin yurt dışına çıkarılması engellenmiş, Türk kazıları başlatılmış, kazılardan elde edilen eserler İstanbul’daki müzede toplanmaya başlamış ve oluşan bu koleksiyonla birlikte müzecilikle ilgili bilimsel faaliyetler de giderek hız kazanmıştır.

Koleksiyonların çeşitlenmesi

Müzelerimizdeki koleksiyonları meydana getiren eserlerin büyük çoğunluğu Anadolu ve Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisindeki çeşitli uygarlıklara ait arkeolojik eserlerle, Doğu sanatı ve İslamî döneme ait eserlerden oluşmaktadır. Bu nitelikleriyle arkeoloji ve etnografya ağırlıklı koleksiyonlara sahip müzelerimizin yanı sıra, “Anıt Müzeler” ve “Müze Evler”le, son dönem Osmanlı sarayları da bir başka grubu oluşturur.

Ancak, koleksiyonların çeşitlenmesi açısından ele alındığında Türk müzeciliğinin kuruluş aş-

masında “korunmaya ve toplanmaya değer” bulunan malzeme çoğunlukla arkeolojik eserler olmuş, bu eserlerin imparatorluk sınırları içinde muhafazası amacıyla başlayan toplama faaliyetleri sonucunda modern anlamda ilk müzemiz olan Müze-i Hümayun, bugünkü adıyla İstanbul Arkeoloji Müzeleri kurulmuştur.

Müze-i Hümayun’un çekirdeğini oluşturan Aya İrini Kilisesi, İstanbul’un fethinden itibaren bir silah deposu olarak kullanıldığından, burada gerek Osmanlı tarihi boyunca kullanılmış, gerekse savaş ganimeti olarak ele geçirilmiş askeri teçhizat içerikli bir koleksiyon da zaten mevcuttur. Mecma-i Ešliha-i Atika (Eski Silahlar Koleksiyonu) olarak anılan bu koleksiyonun, Aya İrini’deki sergilemeden sonra modern anlamda bir müzede değerlendirilmesi ise, II. Meşrutiyetin ilanından (1908) sonra Askeri Müze’nin kuruluşuyla gerçekleştirilmiştir (Bıyık vd., 1993).

Diğer taraftan, idari açıdan her ne kadar bir askeri müze olarak nitelendirilse de, koleksiyonu ile Aya İrini’deki askeri müzeden farklılık göstermesi açısından Deniz Müzesi de Türk müzeciliğinde koleksiyonların çeşitlenmesine katkısı olan bir başka örnektir. 1897 yılında Müzehane (Müze Amirliği/Bahriye Müzesi Müdürlüğü) adıyla kurulan Müze’nin koleksiyonları denizci kıyafetleri, deniz ve denizcilikle ilgili tablolar, saltanat kayıkları, tarihi haritalar gibi, denizcilik tarihimize ilişkin belge ve eşyalardan oluşmaktadır. İstanbul’da Tersane-i Amire de oluşturulan bu ilk müze, bir süre Dolmabahçe Sarayı’nın çeşitli mekanlarında yer aldıktan sonra, 1961 yılında bugün Beşiktaş’ta bulunan binasına, taşınmıştır (Özdeniz, t.y.: 7-9).

Arkeolojik ve askeri koleksiyonların yanı sıra, farklı içeriğe sahip bir başka koleksiyon da, yine Abdülmecid döneminde (1839-1861) sergilenen “Elbise-i Atika” koleksiyonudur. Yeniçeri kıyafetlerinin yanında Osmanlı döneminin belli başlı tüm görevlilerinin kıyafetlerini de tanıtan bu koleksiyon, Sultanahmet Meydanı’ndaki İbrahim Paşa Sarayı’nda sergilenmiş, burası “Kıyafethane” ya da “Yeniçeri Müzesi (Musée des Janissaires)” olarak da anılmıştır. Ancak fazla uzun ömürlü olmayan bu koleksiyon kısa sürede harap olmuş, geriye kalan bazı parçalar ise Aya İri-

ni'deki Askeri Müze'ye devredilmiştir (Eyice, 1990; Gerçek, 1999).

19. yüzyıl ortalarından itibaren giderek artan bir hızla yağmalanan İslamî döneme ait eserler de, az sayıda olmakla birlikte yine koruma amacıyla bu yüzyılın sonlarına doğru toplanmaya başlamışlardır. Ancak bu eserlerin bir müze çatısı altında toplanmaları, 20. yüzyılın ilk çeyreğini bulmuştur. Bu amaçla 1914 yılında açılan ve İslam sanatı alanında ülkemizin ilk müzesi olan Evkaf-ı İslamiye Müzesi (bugünkü adıyla Türk ve İslam Eserleri Müzesi), aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu zamanında açılan son müze olma özelliğini de taşımaktadır (Ölçer, 2002).

Bir sanat müzesi kurulması yolundaki çalışmalar ise ilk kez yine 19. yüzyıl sonlarında başlatılmıştır. Güzel Sanatlar Okulu'nun kuruluşuyla da yakından ilişkili olan bu girişim sonucunda bir koleksiyona başlanmış, ancak müzenin açılışı gerçekleştirilememiştir. 1883'te açılan Güzel Sanatlar Okulu öğrencilerinin eğitimini desteklemek ve bilgi-görgülerini artırmak amacıyla bir resim koleksiyonu ve bu koleksiyonun sergileneneği bir resim salonu oluşturulması düşüncesi, sanat koleksiyonları için de bir başlangıç olmuş ve Elvah-ı Nakşiye olarak anılan resim koleksiyonu³ da bu amaçla meydana getirilmiştir (Edhem, 1970). Ancak ilk sanat müzesi, Cumhuriyetin ilanından sonra, 1937 yılında Atatürk'ün emriyle kurulan İstanbul Resim ve Heykel Müzesi olmuştur. Dolmabahçe Sarayı Velihaht Dairesi'nin Resim ve Heykel Müzesi kurulması amacıyla

³ Paris, Berlin, Münih, Viyana ve Madrid gibi kentlerdeki büyük müzelerde bulunan, Batı resim sanatının önemli ustalarına ait bazı eserlerin, 42'si yabancı 10'u Türk ressamlarına yaptırılan kopyaları ile 85 Türk sanatçısının yapıtlarını içeren ve Osmanlı Mebuslar Meclisi'nin kararıyla 1910-1916 yılları arasında ayrılan belli miktarda ödenekle oluşturulan Elvah-ı Nakliye Koleksiyonu ülkemizde sanat alanında, belli bir amaç doğrultusunda toplanmış ilk koleksiyon olması açısından da ayrı bir öneme sahiptir. Bu yapıtlar için ayrılan ödenek 1910-1914 yılları arasında her yıl 1000 lira olarak belirlenmişse de daha sonra 170 liraya indirilmiş ve 1916 yılından itibaren de Müze-i Hümayun'un bütçesi ile birleştirilmiştir.

Güzel Sanatlar Akademisi (bugünkü Mimar Sinan Üniversitesi)'ne tahsis edilmesi üzerine müze koleksiyonlarının oluşturulması için hazırlıklara başlanmış ve "... Kültür Bakanlığı'nın bir yazısı ile Bakanlıklar, Bakanlıklara bağlı Genel Müdürlükler ve diğer kamu kurum ve kuruluşlarında bulunan resim ve heykeller müzeye gönderilmiştir"⁴ (Ercan, 1993). Oluşturulan bu koleksiyon, müzenin açılışının ardından bağış ve satın almalarla geliştirilmiş, bu gelişimde en önemli pay Devlet Güzel Sanatlar Akademisi çatısı altında olması sebebiyle, bağlı bulunduğu Bakanlık ve bu Bakanlığın bünyesindeki Güzel Sanatlar Genel Müdürlüğü'nün olmuştur. Ancak, çeşitli illerde Devlet Güzel Sanatlar Galerileri açılması ve Ankara'da da bir Resim ve Heykel Müzesi kurulması sebebiyle, 1960'lı yıllardan sonra devletin bu desteği kesilmiş, Müze 1980'li yıllara dek koleksiyonlarını genellikle satın alma ve bağışlarla genişletmeye ve sürdürmeye çalışmıştır. Müzenin koleksiyonunu genişletme çabaları 1980'lerin ortalarından itibaren giderek zayıflamıştır (Ercan, 1993).

Gerek müzeciliğimizin başlangıcında, gerekse Cumhuriyetin ilk yıllarında, çoğunlukla arkeolojik, tarihi, etnografik, el sanatları ve İslam sanatlarına ait eserlerden oluşan müze koleksiyonları, 1980'li yıllara dek aynı alanlarda gelişim göstermiştir. Bu koleksiyonlar özel müzelerin kurulmasına olanak sağlayan, 1983 tarihli ve 2863 sayılı "Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu"nun yürürlüğe konmasının ardından göreceli olarak çeşitlenmişse de, korunması gerekli kültürel miras dikkate alındığında bu çeşitlenmenin de yetersiz kaldığı görülmektedir.

⁴ Bu alıntıda söz edilen yazı, Saffet Arıkan tarafından Kültür Bakanı olarak imzalanmış olmasına rağmen, Türkiye Cumhuriyet Hükümetlerinde Kültür Bakanlığı ilk kez 1971 yılında kurulmuştur (Kantarcioglu, 1990; Sanal, 1997). 1937 tarihli söz konusu yazıyla çelişkili gibi görülen bu durum, tahminimizce, Maarif Vekaleti teşkilat şemasında "Türk Asar-ı Atıkası Müdürlüğü" olarak yer alan birimin, 1923 yılında Cumhuriyetin ilanı ile genişletilerek "Hars (Kültür) Dairesi" adını almasıyla ilişkilidir. Ancak konu bu makalenin kapsamı dışında olduğundan, daha ayrıntılı araştırmaya gidilmemiştir.

Günümüzde müzeciliğin gündemini “somut olmayan kültürel miras (intangible heritage)”ın korunması ve derlenmesine yönelik çalışmalar oluştururken, ülkemizde henüz çağdaş ölçütlerde bir sanat müzesi, bir doğa tarihi müzesi, bir bilim müzesi ya da bir açık hava müzesi bulunmamaktadır.

Müze mekânları

15. yüzyıldan itibaren özel düzenlemelerle sergilenen koleksiyonların ihtiyaç duyduğu mekanlar iki yönde gelişmiştir: İlki, mevcut yapıların koleksiyonların sergilenmesine olanak sağlayacak şekilde yeniden düzenlenmesi/ yenilenmesi, diğeri ise koleksiyonlara özel mekanların inşa edilmesidir. Türk müzeciliğinin başlangıcında da, genellikle mevcut yapıların restorasyon ve yeni bir düzenleme ile müze olarak işlevlendirildiği görülmektedir. Bu dönemde, açılışı 1891 yılında gerçekleştirilen İstanbul Arkeoloji Müzesi (Müze-i Hümayun), ülkemizde müze olarak tasarlanmış ilk yapı olmuştur.

Ancak bu tek örnek dışında, Osmanlı’nın son dönemleri ve Cumhuriyetin ilk yıllarında, “mekan” konusunda mevcut yapıların restorasyon ve yeni bir düzenleme ile müze olarak işlevlendirilmesi tutumu değişmemiştir. Bu durum, her ne kadar dönemin ekonomik yapısının getirdiği bir sonuçsa da, zaman zaman tarihi mekanların korunması konusunda bilinçli bir tavra da dönüşmüştür⁵. Hatta koruma anlayışı ile olan bu

⁵ 1930’lu yılların sonunda, yoğun kazı faaliyetleri sonucunda çıkan eserlerle Ankara’da bir Arkeoloji Müzesi (Bugünkü Anadolu Medeniyetleri Müzesi) kurulması ihtiyacı ortaya çıkınca, dönemin Hars Müdürü olan Hamit Zübeyr (Koşay), Maarif Vekili Saffet Arıkan’a Kurşunlu Han ve bu hanın hemen bitişiğindeki Mahmut Paşa Bedesteni’nin restore edilerek müze yapılmasını teklif eder. Koşay’ın teklifini reddetmeyen Arıkan, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi binasının projesini yapan Prof. Taut’un da görüşlerini almak ister. Taut’un eski bir yapının onarılmasına harcanacak para ile yeni bir bina yapılabileceğini öne sürmesi üzerine, Koşay’ın; bedestenin onarılmasıyla yalnız bir müze binası kazanılmayıp, aynı zamanda bir anıtın da kurtarılmış olacağını ifade etmesi bunun belirgin bir örneğidir (Gerçek, 1999).

yakınlığı, söz konusu tutumun (olumlu ve olumsuz yanları halen tartışma konusu olmakla birlikte) günümüz müzeciliğinde sürdürülmesinde de etken olmaktadır/olmuştur. Cumhuriyetten sonra ülkemizde müze binası olarak tasarlanan ilk yapı ise Ankara Etnografya Müzesi (1925-1930)’dir.

Diğer taraftan, 1960’lı yıllar Türkiye’de müzecilik ve özellikle müze binaları açısından yeni bir dönemin başlangıcıdır. Bu dönemde çok sayıda yeni müze kurulmuş, bu müzelerden bazıları Milli Eğitim Bakanlığı tarafından hazırlanmış olan bir “müze projesi”ne göre inşa edilmişlerdir⁶. Bakanlık bünyesinde çalışan Y. Mimar İhsan Kıyığı tarafından hazırlanmış olan bu proje, önceden planlanmadığı halde Türkiye’nin değişik illerinde uygulanmış ve planlanmamış bile olsa, bir çeşit “tip proje” olarak Türk Müzecilik Tarihi’ne geçmiştir (Yıldız, 2001).

Böylece İstanbul Arkeoloji Müzesi, Ankara Etnografya Müzesi ve yukarıda söz edilen 1960’lı yıllarda bulunduğu kentin coğrafyası, iklimi ve özellikle koleksiyonlarının ihtiyaçları gözetilmeden, tek bir proje doğrultusunda inşa edilmiş müzeler dışında, tarihi mekanların müzeye uyarlanması anlayışı Türk müzeciliğinin neredeyse genel karakteri olmuştur.

Koruma ve uyarlama işlemleri, kimi hallerde, yeni yapım işlemlerinden daha az maliyetli olsa da, bu yapılar hiçbir zaman günümüzün çağdaş müzecilik anlayışının gerektirdiği tasarım ilkeleriyle oluşmamıştır (Madran, 1999). Bu nedenle hem tarihi yapıların dönüştürülmesi, hem de yeni inşa edilmiş müzeleriyle değerlendirildiğinde ülkemizde henüz müze mimarisinde bir tipolojiden söz edilemez.

Sonuç

Ülkemizde müzeler zengin tarihî ve kültürel mirasımızı “korumayı” hedefleyen, 19. yüzyılın

⁶ Bu projeye göre yapılan müze binaları Yalvaç Müzesi (1965), Alanya Müzesi (1967), Erzurum Müzesi (1968), Edirne Müzesi (1971), Gaziantep Müzesi (1969), Kayseri Müzesi (1969), Sinop Müzesi (1970) ve Edirne Müzesi (1971)’dir (Yıldız, 2001: 66).

“Batılılaşma çabalarının göstergesi olan” çağdaş bir kurum olarak ortaya çıkmışlar ve 2000’lerin ilk yıllarına dek, başlangıç dinamiklerinin biçimlendirdiği uygulamalarla koruma temelli bir anlayışı benimsemişlerdir. Batı’da ise, 18. yüzyılda koleksiyonların kamuya açılmasıyla kurumsallaşmaya başlayan müzeler, 19 ve 20. yüzyıllar boyunca hızlı bir değişim ve gelişim süreci içerisine girmişlerdir. Başlangıçta, klasik müzecilik anlayışıyla, toplumun dışında fildişi kuleler olarak nitelendirilen müzeler, bu gelişimle birlikte artık ziyaretçi oryantasyonlu ve hizmete yönelik bir yaklaşımla toplumla bütünleşmeyi hedefleyen, hem fiziksel hem düşünsel açıdan topluma açık, kamusal alanın demokratik kurumlarından biri olarak karşımıza çıkarlar.

Temeli 1950’lere dayanan bu değişim, tarihi geçmişi daha kısa olmakla birlikte, hemen hemen aynı yıllarda ülkemiz müzeciliğine de yansımış, ancak bu konudaki entelektüel birikim uygulamaya geçirilememiştir. Bu durum, 50’lerde yaşanan değişim üzerine temellenen sonraki gelişmelerin izlenmesini güçleştirmiş ve özellikle 80’li yıllarda yaşanan değişimler ülkemiz müzeciliğine yansıtılamamıştır. Oysa, Batı müzeciliğinde müze-toplum ilişkisini pekiştiren esas değişim ve gelişim, müzelerin demokratikleşme süreci olarak da nitelendirilebilecek bu yıllarda gerçekleşerek güçlenmiştir. Son yıllarda pek çok yönden atılım içinde olmalarına karşın, müzelerimizin koleksiyon anlamında çeşitlilik, yeni sergileme ve anlatım yöntemleri ve özellikle toplumsal paylaşım gibi alanlarda, çağdaş müzecilik anlayışının gereği olan amaçlarını uygulamaya yansıtamamalarının altında yatan neden bu “gecikme”dir.

Kaynaklar

Bıyık, A., Tekeli S., Çürük C., Bilgütay E., Çoruhlu T., Çötelioglu A., Yacan S., (1993). *Askeri Müze / Military Museum*, Askeri Müze ve Kültür Sitesi Komutanlığı Yayınları, İstanbul.

Edhem, H., (1970). *Elvah-ı Nakşiye Koleksiyonu*, çev.: Gültekin Elibal, Milliyet Yayınları, İstanbul.

Ercan, Ö., (1993). 1940’dan günümüze Mimar Sinan Üniversitesi Resim ve Heykel Müzesi koleksiyonuna alınan yapıtların ve müze ile Mimar Sinan Üniversitesi’nde açılan sergilerin Türk Sanatı açısından değerlendirilmesi, *Yüksek Lisans Tezi*, YTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Eyice, S., (1990). Müzeciliğimizin başlangıcı ve Türk-İslam Müzeleri. *Müze/Museum* s. 5-8, ed. İnci Bayburtluoğlu, 2-3, Temmuz 1989-Haziran 1990.

Gerçek, F., (1999). *Türk Müzeciliği*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Kantarcıoğlu, S., (1990). *Türkiye Cumhuriyeti hükümet programlarında kültür*, Kültür Bakanlığı, Ankara.

Madran, E., (1999). Tarihi miras niteliğindeki yapılara müze işlevinin verilmesinde kullanılacak değerlendirme ölçütleri, *Yeniden Müzeciliği Düşünmek*, s. 87-89, der. Tomur Atagök, Yıldız Teknik Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Mumcu, A., (1969). Eski eserler hukuku ve Türkiye, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 3-4/XXVI, 1-2/XXVIII.

Oruçoğlu, Z., (2002). Toplumsal uyum merkezi olarak müzeler, *Sanat ve Sosyal Adanmışlık SANART 5. Uluslararası Sempozyumu*, ODTÜ/Ankara, 1-3 Mayıs 2002.

Ölçer, N., (2002). *Türk ve İslam Eserleri Müzesi*, Akbank Kültür ve Sanat Yayınları, İstanbul.

Özdeniz, H., (tarih yok). *İstanbul Deniz Müzesi*, Ak Yayınları, İstanbul.

Özkasım, H., (1995). T.C. Kültür Bakanlığına bağlı müzelerde finansal sorunlar ve yeni kaynak önerileri, *Yüksek Lisans Tezi*, YTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Pasinli, A., (2002). *Türkiye Müzeleri*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Sanal, T., (1997). *Türkiye’nin Hükümetleri*, y.y., Ankara.

Yıldız, E., (2001). Türkiye’de müze yapılarında uygulanmış tip projelerin koleksiyonlar ve coğrafi farklılıklar açısından incelenmesi, *Yüksek Lisans Tezi*, YTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

TBMM, (2004). Kültür ve Turizm Bakanlığı Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun. <http://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k4848.html>